

УДК 378.147:811.161.2

DOI: 10.31499/2307-4906.3.2019.190362

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Отиц Олена, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та міжнародних зв'язків, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

ORCID: 0000-0003-2686-2832

E-mail: ndi-direktor@ukr.net

У статті розглянуто теоретичні основи формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури в контексті пошуку нових освітніх парадигм, орієнтованих на розвиток широкоосвіченої висококультурної творчої особистості випускника ЗВО. Проаналізовано наукові дослідження з проблеми формування естетичної культури та фахової підготовки вчителя української мови та літератури. Виявлено особливості професійної підготовки майбутніх філологів, спрямованої на формування в них естетичної культури. Виокремлено загальнонаукові та конкретно-наукові підходи, спрямовані на вдосконалення теорії і практики естетичного виховання майбутніх учителів української мови і літератури та формування їхньої естетичної культури у ЗВО.

Ключові слова: естетична культура, професійна підготовка, естетичний розвиток, самореалізація, самовиховання, педагогічні технології, загальнонаукові та конкретно-наукові підходи, теорія і практика.

THEORETICAL BASES OF AESTHETIC CULTURE FORMATION OF FUTURE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS

Otych Olena, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific, Methodical Work and International Relations, SHEI «University of Educational Management» NAES of Ukraine.

ORCID: 0000-0003-2686-2832

E-mail: ndi-direktor@ukr.net

The aesthetic culture of the future teacher of Ukrainian language and literature integrates the result of the education, training and development, aiming at self-education, self-teaching and self-development on the basis of deep systematic knowledge, the need for improvement of professional knowledge, skills, and value attitude to your environment, to literature. The theoretical bases of the aesthetic culture formation of future Ukrainian language and literature teachers in the context of search for new educational paradigms, oriented on the development of a highly educated high-cultural creative personality of a graduate of higher education establishment are considered in the article. There are analyzed the scientific researches on the problem of formation of aesthetic culture and professional training of the teacher of Ukrainian language and literature. There are revealed the features of professional training of future philologists aimed at the formation of aesthetic culture in them: actualization of aesthetic values in the content of professional training, creation of conditions for

successful realization of professional knowledge in different spheres of aesthetic activity, orientation to aesthetic ideals, combination of mastery of modern achievements in the field of linguacultural studies, linguistics, linguo-didactics with aesthetic self-improvement. The theoretical analysis made it possible to distinguish general scientific and specific scientific approaches aimed at improving the theory and practice of aesthetic education of future teachers of Ukrainian language and literature and the formation of their aesthetic culture in higher education establishment as carriers of speech culture, universal and national values, high spirituality, capable of acting in accordance with moral-ethical and aesthetic principles, oriented to creative self-realization in their practical activity.

Keywords: *aesthetic culture, professional training, aesthetical development, self-realization, self-education, pedagogical technologies, general scientific and specific scientific approaches, theory and practice.*

Пошуки нових освітніх парадигм, орієнтованих на розвиток широкоосвіченої, висококультурної, творчої особистості, громадянина України, який зберігає і примножує національні духовні багатства, тісно пов'язані з гуманізацією особистості, із проблемами входження молодшої людини в соціокультурне середовище. Актуалізація цієї проблеми зумовлена складністю сучасного культурного стану суспільства, що потребує фахівців з творчим стилем мислення, з постійною орієнтацією на новизну та духовне самовдосконалення, здатних змінювати сьогоднішнє за законами краси. Низький рівень естетичної підготовки учителів негативно впливає на формування естетичної культури їх вихованців та на стан культури суспільства в цілому. У сучасних «соціально-педагогічних умовах набуває значення роль учителя української мови і літератури як гуманіста, носія загальнолюдських і національних цінностей, високої духовної культури рідного народу, педагога нової формації» [10, с. 152]. Він повинен бути наділений здатністю естетично сприймати дійсність і мистецтво, брати активну участь у перетворенні навколишнього світу, володіти уміннями і навичками творчого розв'язання професійних завдань. Від його діяльності буде залежати створення в навчальному закладі гармонійної атмосфери навчання, що даватиме учням не тільки знання, а й сформує їх всебічно розвиненими цілісними особистостями з активною життєвою позицією, здатними діяти згідно з морально-етичними та естетичними принципами. Відтак виникає необхідність підвищення рівня естетичної культури майбутніх учителів, зокрема вчителів української мови і літератури в процесі їх підготовки до майбутньої педагогічної діяльності та у створенні для цього відповідних технологій навчання у ЗВО.

Формування естетичної культури випускників педагогічних ЗВО визначається як комплекс взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують цілеспрямований послідовний неперервний естетичний вплив на майбутніх вчителів, розвиваючи на основі отриманих ними естетичних знань естетичні здібності, готовність до естетико-виховної роботи в школі. Поняття «естетична культура» у філософській літературі тлумачиться з погляду ціннісного підходу (М. Каган, І. Кант, Ф. Шиллер), у психологічний – з позицій емоційного підходу (Л. Виготський, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн). У розумінні поняття домінують два основні напрями: естетична культура суспільства та естетична культура окремої особистості.

Відомі дослідники ХХ ст. в галузі естетики (В. Шестаков, О. Лосєв, Ю. Борєв) висловлювали думки про сприйняття творів мистецтва як засобу чи інструменту естетичного освоєння світу [11, с. 249]. Про особливу місію вчителя як носія естетичних почуттів, естетичних ідеалів, естетичних смаків, взірця досконалої оцінки

творів мистецтва та розуміння прекрасного йдеться в дослідженнях І. Зязюна, Н. Волошиної, О. Семеног, Н. Миропольської та ін.). Професійно-педагогічна компетентність учителя української мови та літератури знаходиться в колі зору напрацювань Н. Бібік, О. Овчарук, М. Пентилюк та ін. Оновлення педагогічних технологій, методології і методики навчання на основі впровадження сучасних наукових напрацювань у процесі формування естетичної культури пропонують О. Бойван, Н. Голуб, І. Зелена, С. Караман, М. Кір'ян, Л. Мацько, Н. Миропольська, Н. Остапенко, О. Семеног та ін. Аналіз наукових праць дослідників доводить, що для забезпечення успішної професійної діяльності майбутнього вчителя української мови та літератури має відбуватися комплексне оволодіння ним ґрунтовними систематизованими поліфункціональними знаннями та формування системи естетичних цінностей і орієнтирів.

Мета статті: обґрунтувати теоретичні основи формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури у ЗВО.

Естетична культура – це здатність особистості до повноцінного сприймання, розуміння прекрасного у мистецтві й дійсності, прагнення й уміння будувати життя за законами краси. Поняття «естетична культура» тлумачиться науковцями по-різному і розглядається в аспектах естетичної культури суспільства та естетичної культури окремої особистості. Естетична культура суспільства розглядається як сукупність усіх сторін матеріального, духовного і художнього життя, спрямованих на створення його членами різноманітних конкретно-чуттєвих цінностей. І. Зязюн визначає естетичну культуру суспільства як особливий механізм накопичення, збереження, трансформації й трансляції інформації, яка є естетичною цінністю [4]. Своєрідність естетичної культури в різних видах діяльності окремої особистості виявляється у її досягненнях, інтересах, у спілкуванні, естетичних запитах і смаках, у єдності «почуттів, смаків, ідеалів, які матеріалізуються в процесі перетворення світу за законами краси» [6, с. 41]. Багатогранний життєвий досвід людини, духовні і матеріальні спонуки її дій базуються на загальнонаукових поняттях про прекрасне та є складниками естетичної культури. Естетична культура окремої особистості та її індивідуальні естетичні якості є центром, об'єднуючим фактором розвитку різних сфер естетичної культури суспільства. Своєю чергою, естетичні якості особистості будуть розвиватися у відповідному соціумі, коли виникатимуть потреби у їх розвитку і потреби у творчому самовираженні. Отже, особистість – це суб'єкт і соціальних відносин, і свідомого вдосконалення естетичних якостей.

Естетична культура майбутнього вчителя української мови і літератури є важливою складовою його загальної культури і свідчить про сприйняття і розуміння прекрасного в мистецтві й оточуючому світі. «Завдяки діяльності педагога має реалізовуватися державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації», у «примноженні культурної спадщини» [8, с. 12–24]. Учитель української мови і літератури має бути духовно багатою людиною, здатною наповнювати світ ідеями прекрасного. Естетична культура майбутнього вчителя української мови та літератури інтегрує в собі результат його освіти, виховання і розвитку, спрямування на самовиховання, самоосвіту й саморозвиток на основі глибоких систематизованих знань, потреби у вдосконаленні фахових знань, навичок, ціннісного ставлення до навколишнього світу, до творів високого мистецтва. Без прагнення до розуміння

культурних цінностей не буде відбуватися його творчий розвиток: учитель не зможе вдосконалювати свою професійну майстерність, підвищувати рівень естетичної культури. Спонукає студентів до вироблення комплексу мотивів і цілей формування нових потреб та інтересів, що стануть основою майбутньої діяльності вчителя української мови і літератури: отримання в процесі здобуття освіти глибоких систематизованих знань, удосконалення професійних компетентностей, прагнення до естетичного розвитку, самореалізації, самовиховання, вироблення умінь і навичок спілкування з високим мистецтвом. Естетична культура вчителя української мови та літератури виступає регулятором його професійної діяльності, якісно змінює спосіб буття на більш осмислений, упорядкований, гармонійний.

Важливим джерелом формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури є професійне розуміння творів мистецтва. Цей процес передбачає не тільки споглядання чи читання художньої літератури, а й здатність пережити, увібрати в себе раціональне та ірраціональне, інтелектуальне й емоційне, свідоме й підсвідоме, вимагає присутності всіх сил душі в спілкуванні з красою. М. Бахтін розглядав цю здатність як «третій світ», світ спілкування, розуміння, яке потребує відповіді» [2, с. 209]. Студент підноситься до рівня співтворства, учасника творчого процесу, своєю уявою він збагачує смисл твору, змінює його первісний задум через творче переосмислення. Серед складників формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури важливе місце належить народному мистецтву як чиннику збереження та примноження самобутньої культури нашої держави, матеріалу, що формує естетичний смак, естетичний досвід, розуміння естетичних цінностей. Мистецтво народу викристалізоване у віках, перевірене часом, творчо удосконалене десятками поколінь. Своєю працею, естетичним вихованням учителі української мови і літератури набувають можливості самим його примножувати та навчати цьому своїх учнів.

Формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури сьогодні вимагає технологій, які б забезпечували високий професіоналізм, творчу самореалізацію у процесі професійної підготовки, розвивали сучасний стиль мислення. Погоджуємося з С. Рябченко, що сьогодні «виникає потреба змінювати дидактику вищої школи, орієнтувати її на особистість студента та вироблення як фахових компетентностей, так і прикладних особистісно-творчих, комунікативних, соціалізуючих, інформаційно-інтелектуальних» [9, с. 64]. С. Караман наголошує на важливості використання таких моделей підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури, як трансляційна модель, коли зміст навчання трансформується в систему знань і умінь; діяльнісна модель, тобто мовно-мовленнєва і комунікативна діяльність, спрямування на її еталонні зразки; розвивальна модель – розвиток теоретичного мислення; активізувальна модель – стимулювання пізнавальної діяльності завдяки впровадженню проблемного навчання, звернення до емоцій та почуттів [5]. І. Зелена акцентує увагу в процесі естетичного виховання на таких складниках: емоційно-чуттєва реакція на предмети та явища естетичного простору, широке поле художніх асоціацій, експресивність, образність та метафоричність, сила творчої уяви, гнучкість фантазії, асоціативність мислення, здатність до художньо-творчої реалізації синестезичних вражень [3]. Таким чином, розвиток естетичної культури майбутнього вчителя української мови і літератури вимагає орієнтації

дидактики вищої школи на розроблення новітніх технологій навчання та професійної підготовки, на вдосконалення моделей та технологій його естетичного виховання.

У працях сучасних українських дослідників Н. Голуб, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Сиротініної йдеться про важливість формування вчителя-словесника як елітарної мовної особистості, носія високої мовленнєвої культури, представника культурних і духовних цінностей, компетентного, високоосвіченого, національно свідомого й самоактуалізованого в соборному соціумі носія естетичної культури. Впровадження лінгводидактичних принципів у процес професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури сприятиме підготовці такого фахівця, який через мову буде вносити ідеали прекрасного в навчально-виховний простір. О. Семенов серед загальних тенденцій, які необхідно враховувати в ході підготовки майбутніх учителів української мови і літератури у ЗВО, відзначає оволодіння методологією і методикою впровадження наукових досягнень лінгвістики, лінгводидактики. Вагомою складовою літературної освіти дослідниця вважає оновлення програм навчальних дисциплін, які «мають передбачати знайомство з найновішими пріоритетами в галузі українського і зарубіжного літературознавства, формування здатності осмислювати нові наукові парадигми цілісного сприйняття літературної спадщини, що включає індивідуальність митця слова, його мовотворчість, поезику, літературні оцінки, рух твору в часі» [10, с. 153]. У процесі формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури науковці надають великого значення сучасним досягненням лінгвокультурології. Л. Мацько підкреслює, що «лінгвокультурні концепти, лінгвокультуреми, культурні семи, культурна конотація, культурні традиції в арсеналі письменника є дієвим засобом формування естетичної культури читача» [7, с. 57].

Вирішенню проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури має сприяти відповідна організація освітнього процесу у ЗВО. Науковці акцентують увагу на необхідності поєднувати загальнонаукові підходи з конкретно-науковими, що сприяє виробленню у студентів професійних компетентностей разом з ціннісними орієнтаціями в царині прекрасного. Зокрема, компетентнісний підхід, що тісно пов'язаний з професійними ціннісними орієнтаціями педагога, його професійною позицією, передбачає й формування естетичної культури. Відштовхуючись від мотиваційної спрямованості кожного студента, його нахилів та інтересів, можна досягти реалізації спрогнозованих результатів через практичну діяльність.

В умовах глобалізації та інтеграції освітнього простору одним із перспективних напрямів розвитку вищої освіти є інтегративний підхід. Його застосування дає можливість сформувати вміння віднаходити, збирати, порівнювати, аналізувати та синтезувати інформацію з різних навчальних дисциплін; оволодівати здатністю поєднувати знання, отримані в різних галузях навчання, переносити набутий навчальний та естетичний досвід у нові форми.

У ході опанування естетичними категоріями важливим є акмеологічний підхід. Адже особистість виявляє себе через власне акме (вища точка, період розквіту, найвищих її досягнень) або в акме колективному (вияв високого професіоналізму в груповій діяльності). У процесі професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, окрім вирішення важливого завдання – забезпечити необхідними знаннями, потрібно створити відповідні умови для успішної їх реалізації у різних

сферах естетичної діяльності, які пропонує освітній простір ЗВО. Таким чином розвиваються й набувають багатогранності їх інтереси, створюються можливості для задоволення естетичних потреб, реалізації прагнення до естетичного самовдосконалення.

Процес формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури у ЗВО підсилює практико-орієнтований підхід, спрямований на набуття досвіду практичної діяльності та поповнення знань, умінь і навичок, у яких виникає потреба. Найчастіше він розглядається дослідниками як основа поєднання викладання і навчання з практичною діяльністю, що зумовлює орієнтацію навчального процесу на кінцевий продукт навчання – формування і розвиток професійних компетентностей [1]. Проте методологічні, теоретичні і технологічні особливості цього підходу мало вивчені стосовно процесу формування естетичної культури майбутніх учителів української мови і літератури. Висуваючи вимоги до змін в організації змісту навчання відповідно до зростання рівня естетичного розвитку студентів, практико-орієнтований підхід дозволяє їм самим визначитись з можливостями свого естетичного розвитку, обрати сферу естетичної діяльності в освітньому середовищі ЗВО.

Отже, здійснений теоретичний аналіз наукових праць дав можливість виокремити загальнонаукові та конкретно-наукові підходи, спрямовані на вдосконалення теорії і практики естетичного виховання майбутніх учителів української мови і літератури та формування їхньої естетичної культури у ЗВО з урахуванням специфіки професійної підготовки як носіїв мовленнєвої культури, загальнолюдських і національних цінностей, високої духовності, здатних діяти згідно з морально-етичними та естетичними принципами, орієнтованих на творчу самореалізацію в практичній діяльності. Перспективами подальших розвідок бачимо вдосконалення методики підготовки майбутніх учителів української мови і літератури на основі інтеграції таких навчальних дисциплін як герменевтика, компаративістика, лінгвокультурологія тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахметова Ю. Н. Реализация практико-ориентированного подхода в процессе формирования методической культуры будущих педагогов-психологов в профессиональном обучении. *Вестник Майкопского государственного университета*. 2012. № 4. С. 112–116.
2. Бахтин М. М. Из архивных записей к работе «Проблемы речевых жанров». *Собр. соч.: в 7 т. Т. 5: Работы 1940–1960 гг.* Москва: Русские словари, 1997. С. 159–206.
3. Зелена І. О. Педагогічні умови формування естетичного світогляду майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Черкаси, 2010. 20 с.
4. Зязюн І. А. Естетичні засади розвитку особистості. *Мистецтво у розвитку особистості: монографія / за ред. Н. Г. Ничкало*. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 14–36.
5. Караман С. О. Сучасні підходи до лінгводидактичної підготовки вчителя-словесника. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2010. Вип. 29. С. 186–192.
6. Липский В. Н. Эстетическая культура и личность. Москва: Знание, 1987. 128 с.
7. Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту. *Культура слова*. 2011. № 75. С. 56–66.
8. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17.04.2002 № 347. Київ: Шкільний світ, 2001. 23 с.
9. Рябченко С. Інтерактивні технології навчання у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2011. Вип. 36. С. 64–70.
10. Семенов О. М. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія*. Вип. 6. Ч. 2. С. 151–156.
11. Шестаков В. П. Эстетические категории. Москва: Искусство, 1983. 358 с.

REFERENCES

1. Bahmetova Ju. N. (2012). Realizatsija praktiko-orientirovannogo podhoda v processe formirovanija metodicheskoy kul'tury budushchih pedagogov-psihologov v professional'nom obuchenii [The realization of practical-oriented approach in the process of formation the methodical culture the future pedagogues-psychologists in professional training]. *Vestnik Majkopskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of the Majkopskyi state University*, 4, 112–116 [in Russian].
2. Bahtin M. M. (1997). Iz arhivnyh zapisej k rabote “Problemy rechevyh zhanrov”. *Sobr. soch. [From the archived records to work “Problems of speech genres]. (Vols. 1–7); Vol. 5: Raboty 1940–1960 gg.* Moskva: Russkie slovari, 159–206 [in Russian].
3. Zelena I. O. (2010). Pedagogichni umovy formuvannia estetychnoho svitohliadu maibutnikh uchyteliv predmetiv humanitarnoho tsyклу. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Cherkasy [in Ukrainian].
4. Ziazun I. A. (2006). Estetychni zasady rozvytku osobystosti. *Mystetstvo u rozvytku osobystosti – Aesthetical approaches of personal development. Art in personal development: Ownership*. Nychkalo (Ed.). Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 14–36 [in Ukrainian].
5. Karaman S. O. (2010). Suchasni pidkhody` do lingvodydaktychnoi pidhotovky vchytelia-slovesnyka [Modern approach to linguo-didactics pedagogic of the language teacher]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu – Scientific bulletin of the Izmail State Humanities University*, issue 29, 186–192 [in Ukrainian].
6. Lipskij V. N. (1987). Esteticheskaja kultura i lichnost. Moskva: Znanie [in Russian].
7. Matsko L. (2011). Linhvokulturolohichniy analiz hudozhnioho tekstu [Linguo-cultural analysis of the literary text]. *Kultura slova – Culture of word*, 75, 56–66 [in Ukrainian].
8. Natsionalna doktryna rozvytku osvity: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 17.04.2002 r. (2001), № 347. Kyiv: Shkilnyj svit [in Ukrainian].
9. Riabchenko S. (2011). Interaktyvni tekhnologii navchannya u formuvanni profesiinoi kompetentnosti maibutnioho vchytelia biolohii [Interactive technologies of education in the forming of professional competence of future Biology teacher]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly– Psychology-pedagogical problems in village school*. Uman, 36, 64–70 [in Ukrainian].
10. Semenoh O. M. (2004). Teoretyko-metodolohichni osnovy profesiinoi pidhotovky maibutnioho vchytelia ukrainskoi movy i literatury [Theoretical-methodological basis of professional training of future Ukrainian language and literature teacher]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Ser.: Pedahohika i psykhologhiia – Problems of modern pedagogical education. Series: Pedagogic and Phycology*, issue 6. Ch. 2. 151–156 [in Ukrainian].
11. Shestakov V. P. Esteticheskie kategorii. Moskva: Iskusstvo [in Russian].